

Համագրասայ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԲԵՆԻԱՍԻՆԻ ԱՆՏԻԿ ԴԱՍՏԱԿԵՐՏԻ ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ
ԺԱՄԱՆԱԿԱՍՏՐՉԱՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (մասն II)*

Առաջին շերտին վերաբերող մի քանի կառույցներ կամ դրանց մնացորդներ են հայտնաբերվել 1-ին տեղամասի մաս այլ հատվածներում: Այսպես՝ 1-ին շերտի առաջին շինարարական հորիզոնին է պատկանում մոնումենտալ կառույցի հյուսիս-արևմտյան կողմում գտնվող մեծ սրահը (նկ 1), որն ունի 10,5մ երկարություն և մոտ 8մ լայնություն: Սրահի իսկական լայնքը դեռևս հայտնի չէ: Ռեկոնստրուկցիայի պատճառով այն մոտ 1,2մ ցածր է մոնումենտալ կառույցից և նրա հյուսիսային կողմում գտնվող մույն շինարարական շրջանին պատկանող մի այլ մեծ շինության պահպանված սալահասակից: Նշված սրահի արևելյան կողմում, մույնպես այլ առանցքով, կառուցվել է մի հզոր պատ, որի հիմքը սրահի հատակից մոտ 1,1մ ավելի բարձր է: Սրահի արևմտյան պատի ամողջ երկայնքով կառուցված է քարաշար մտուր, որին հարում է 2,3մ լայնությամբ, մեծ ու հարթ քարերով սալահատակը: Հյուսիս-հարավ առանցքով, սալահատակից փոքր-ինչ հեռու իրենց տեղերում պահպանվել են սյուների 4 խարխախներ, որոնց կոպիտ տաշվածքով տրված է կլորավուն ձև: Հյուսիսային և հարավային պատերից առաջին խարխախների հեռավորությունը 1,6մ է, հաջորդ սյուների թռիչքը՝ 2,4մ: Ամենայն հավանականությամբ սրան զուգահեռ եղել է երկրորդ սյունաշար, որի խարխախները կամ չեն պահպանվել, կամ գտնվում են հետազայում կառուցված հզոր պատի տակ գտնվող շարված հատվածում:

նկ. 1

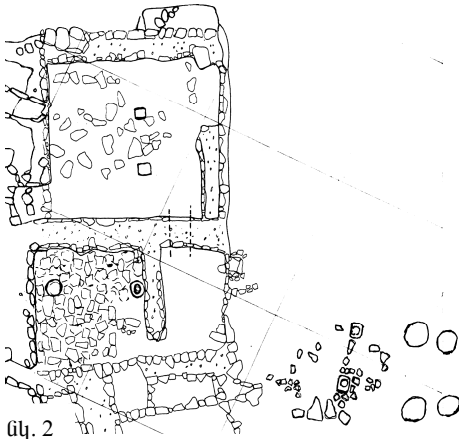
տի տակ գտնվող շարված հատվածում:

Այս սրահը ամենայն հավանականությամբ եղել է գոմ: Նման ենթադրության հիմք են տալիս սալահատակի եզրային մասում երկու տեղ քարերի գոգավոր շարվածքները, որոնք սովորաբար պատրաստվել են գոմաղբը մաքրելու նպատակով: Բացի այդ, ի տարբերություն այլ բնակելի կառույցների սալահատակների, այս սալահատակը կավով սվաղված և տափանցված չէ, ու քարերը երկար ժամանակ անասունների ոտքի տակ լինելու հետևանքով դարձել են ողորկ և փայլուն:

Այս գոմից արևելք, ավելի բարձր մակարդակ ունեցող 14,2մx8,7մ սալահատակով շինության պատերը ժամանակին ամբողջովին հեռացվել են, և հողով ծածկված սալահատակի վրա արդեն այլ առանցքով կառուցվել են ուրիշ շինության պատեր, որոնց հիմքերը սալահատակից մոտ 0,4մ ավելի բարձր են: Պեղավայրի արևելյան հատ-

* Հորվածի առաջին մասը տես՝ ՇՀՀԿ Գիտական աշխատություններ, II, Գյումրի, 1999, էջ 47-59:

վածում կառուցապատումը կատարվել է աստիճանաձև բարձրացող արհեստական դարավանդների վրա: Լանջն ի վեր սրանց հարաբերությունը միմյանց նկատմամբ 0,7-1մ է: Այս հատվածում սկզբնական կառույցները հետագայում կատարված վերակառուցումների և մեծ խտությամբ կատարված թաղումների պատճառով համարյա չեն պահպանվել: Միայն բլրավանջի ստորոտի մասում հայտնաբերվեցին երկու սենյակներ՝ հյուսիսայինը 6,5մx5,8մ, հարավայինը՝ 6,5x3,9մ չափերով(նկ.2) :

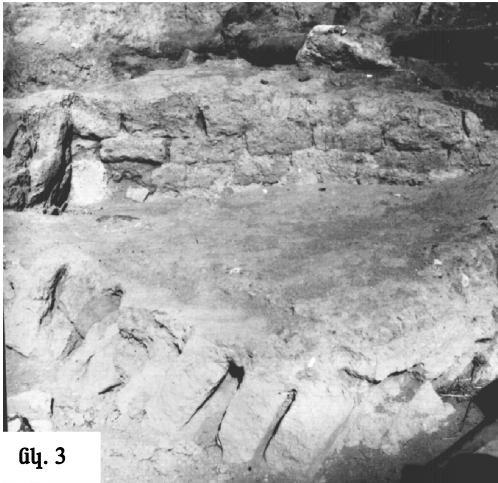
Սկզբնական շրջանում սրանք հարողակցվել են, սակայն հետագայում մուտքը փակվել է քարե շարվածքով և հյուսիսային սենյակի արևելյան պատի մեջ, հյուսիսարևելյան հատվածում բացվել է այլ մուտք: Հարավային սենյակի արևելյան կողմում դրսում, մուտքի դիմաց սաղարկված փոքր հրապարակում, իրարից 1,3մ հեռավորությամբ դրված էին երկու տորածև խարիսխներ, որոնք ամենայն հավանականությամբ զոհասեղաններ են: Մրանցից արևելք այլ կառույցներ չկան: Այստեղ հայտնաբերվեցին մոտ 2մ խորությամբ չորս կենցաղային հորեր, որոնք լցված էին մոխրով, խեցեղենի բեկորներով և կենդանիների ոսկորներով: Հորերից մեկում կատարված էր առանց որոշակի ծիսակարգի գույգ թաղում:

Հյուսիսային սենյակի հյուսիսային պատի ամբողջ երկայնքով պատրաստված է քարաշար նստարան, իսկ արևելյան պատի երկայնքով կառուցված նստարանը սկսվում է հարավային անկյունից և ունի 2,5մ երկարություն: Սենյակի ամբողջ հատակը սալարկված է մեծ և միջին չափերի սալերով: Սալահատակի մեջ, արևելյան պատից 2,9մ հեռավորությամբ, հյուսիս-հարավ առանցքով դրված են քառակուսի երկու տուֆաքարեր, որոնք ծառայել են որպես սյուների խարիսխներ: Մրանց հեռավորությունը հյուսիսային և հարավային պատերից մոտ 1,6մ է, իսկ միջայումային թռիչքը 2,4մ: Հյուսիսային սենյակի արևմտյան պատի հարավային ծայրում կա 1,1մ լայնքով խորշ, որը կարող էր անցում լինել դեպի հաջորդ դարավանդի վրա գտնվող շինությունը:

Հարավային սենյակի մուտքը արևելյան պատի հարավային ծայրում է և ունի 1,1մ լայնություն: Սենյակի արևմտյան կողմը սալահատակված է: Սալահատակի մեջ՝ արևմտյան պատի մոտ, կա կռախտ տաշվածքով, կլորավուն տեսք ունեցող 0,8մ տրամագծով սև տուֆից պան խարիսխ: Արևելք-արևմուտք առանցքով 2,4մ հեռավորությամբ հատակի մեջ թաղված է կարմրավուն տուֆից խնամքով պատրաստված երկրորդ խարիսխը, որն ունի էլիպսի ձև: Խարիսխի տրամագիծը 0,5մ է: Կենտրոնական մասում այն ունի մոտ 3սմ բարձրությամբ 0,3մ տրամագծով մույն ձևի բարձ: Այս երկու սենյակներից հայտաբերված առաջին շերտին վերաբերող որոշ նյութեր՝ արևի պատկերմամբ կավե վահանակը (տախտակ 1, նկ.3), կենդանակերպ արձանիկի ոտքը (տախտակ 1, նկ.5), դրսում՝ արևելյան կողմում գտնվող երկու խարիսխ - զոհասեղանները, չորս կենցաղային հորերը և այլ նյութեր հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ այս կից սենյակները սկզբնական շրջանում պատկանել են պաշտամունքային կառույցի:

Բնակավայրում, ըստ հայտնաբերված նյութերի (սրանց մանրամասն դիտարկումը առանձնակի ուսումնասիրության նյութ է), մ.թ.ա. 1-ին դարի կեսերին տեղի է ունենում մեծ հրդեհ: Հրդեհի պատճառները պարզ չեն, սակայն ռազմական գործողությունների հետքեր՝ զենքեր, նետասլաքներ, մարդկային մնացորդներ և այլն չեն հայտնաբերվել: Հրդեհը տարածվել է ամբողջ բնակավայրով. շուրջ 3000մ² պեղված տարածքում առկա

է այս շինարարական հորիզոնի հատակներին նստած մոտ 1մ հաստությամբ մոխրով, մրով և փայտածխով հագեցած շերտ:

նկ. 3

Հրդեհից հետո բնակավայրում որոշ ժամանակ կյանքը դադարել է, այնուհետև սկսվել է նոր կառուցապատում: Այրված կառույցները մեծ մասամբ չեն վերականգնվել, այլ դրանց փլատակների վրա կառուցվել են նորերը, ինչպես օրինակ՝ աղյուսաշեն պատերով սենյակում, ուր թափված աղյուսների կույտերի վրա պատրաստվել էր նոր հատակ (նկ.3): Լավագույն դեպքում օգտագործվել են վաղ կառույցների կանգուն մնացած պատերը, որոնք ամրացվել են նոր շարքերով: Կանգուն մնացած որոշ սենյակներ միջնորմներով քաժանվել են մասերի, ինչպես օրինակ արևելյան կողմի հիշատակված պաշտամունքային

կառույցը, ուր երկու սենյակները հաղորդակցող մուտքը փակվել է, իսկ հարավային սենյակում էլիպսաձև խարխուխի կողքին կառուցվել է 2,8մ երկարությամբ միջնապատ, որը սենյակը բաժանում է երկու մասի:

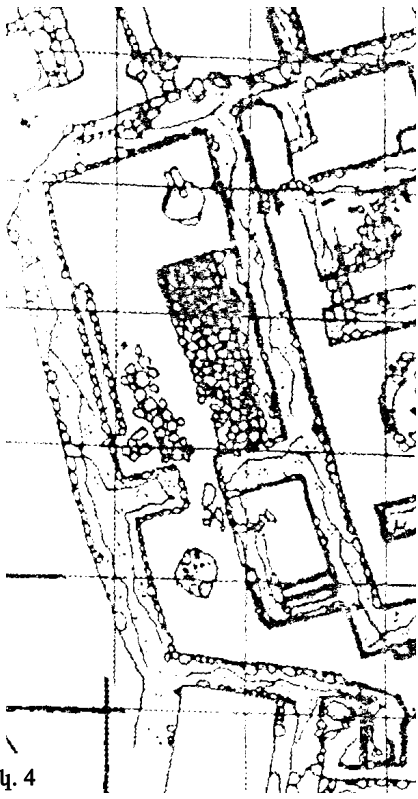
Հրդեհը ոչնչացրել է նաև մոնումենտալ կառույցը:¹ Մյունազարդ դահլիճից երկու խարխուխներ հանվել և տեղափոխվել են, իսկ հարավային երկու խարխուխները գտնվում էին թեքված դիրքում: Հնարավոր է՝ սրանք նույնպես հանվել էին տեղափոխելու նպատակով:

Հրդեհից հետո բնակավայրում կյանքը առ ժամանակ ընդհատվել է, սակայն քիչ անց ամբողջ տարածքում սկսվել է նոր կառուցապատում: Մոնումենտալ համալիրի արևմտյան կողմում, օգտագործելով համալիրի արևմտյան պատը, ավելացվել է մի այլ կառույց, որի պատերը նախկին պատերից ավելի հաստ են (նկ. 3):

Այն բաղկացած է 11,5մx6,5մ սրահից և սրան հարավային կողմից հաղորդակցվող 4,2մx6,5մ սենյակից: Սրահի արևմտյան և արևելյան պատերի տակ կառուցված են քարաշար մտրեր: Սրանցից առաջինը սկսվում է հարավ-արևմտյան անկյունից 1,5մ հեռավորությամբ և ունի 6մ երկարություն: Երկրորդը՝ հարավ-արևելյան անկյունից և ունի 7,5մ երկարություն: Սրանց առջև հատակը սալարկված է մեծ և միջին չափի սալերով և քարերով: Արևելյան սալահատակը ավելի որակյալ է, ունի հստակ ուղղանկյան ձև: Սալահատակի եզրին երկու տեղ քարերն ունեն գոգաձև շարվածք, ինչը գոմաղբի մաքրման համար է: Այս շինությունը ամենայն հավանականությամբ գոմ է: Արևելյան սալահատակի եզրը համապատասխանում է գոմի երկայնակի կենտրոնական առանցքին: Այստեղ սյուների խարխուխներ չեն հայտնաբերվել, սակայն սալահատակի եզրային վերջին քարը սյան քառակուսի խարխուխ է: Սրա հեռավորությունը հյուսիսային պատից մոտ 5մ է: Նկատի ունենալով, որ բացի սյունազարդ դահլիճից, մնացած սյունաշարերի թռիչքը 2,4 կամ 1,6 մետր է, պարզ է դառնում, որ այստեղ ևս օգտագործվել է միջսյունային 2,4մ թռիչքը: Հյուսիսային պատի և սալահատակի եզրային խարխուխի միջև առանձին դրված սյան խարխուխ չի հայտնաբերվել, սակայն սալահատակի երկայնակի եզրի ևս երկու քարեր նույն թռիչքի հաշվարկով ծառայել են որպես խարխուխներ: Գոմին հարավից հարող սենյակի հարավային և արևելյան պատերը քանդվել են հետագայում այստեղ կատարված նոր շինարարության պատճառով:

¹ Հ. Խ ա չ ա տ ռ յ ա ն, Բենիամինի անտիկ դատակերտի հեյլենիստական ժամանակաշրջանի ճարտարապետությունը (մասն I), ՇՀՀԿ Գիտական աշխատություններ, II, Գյումրի, 1999, նկ. 5:

Ինչպես նշվեց վերևում, հրդեհից հետո բնակավայրի տարածքում կատարվում է նոր կառուցապատում, սակայն որոշ հատվածներ մնում են բաց: Մասնավորապես՝ սյունազարդ դահլիճի տարածքը վեր է ածվում բակի, (այստեղ մոխրաշերտին հաջորդում էր սևահողը): Աղյուսաշար պատերով կառույցի տեղում և նրան հյուսիսից հարող ամբարներով տնտեսական կառույցի հատվածում նոր շինություններ չեն կառուցվում: Դա ակնառու է r-11 քառակուսու նորակառույց սենյակի օրինակով, որի հյուսիսային և հարավային պատերը կառուցված էին քարերի մեկ շարքով: Նման պատերը կարող էին կանգուն լինել միայն այն դեպքում, եթե դրանց ետևում հողի լիցք լիներ²: Այս սենյակի հատակը և հիշատակված պատերի հիմքերը առաջին շրջանի հատակից մոտ 1 մետրով ավելի բարձր են: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի սենյակի հարավային պատին հարող եռանկյունաձև կառույցը (նկ.4): Այն պատրաստված է հատակի վրա, 75սմ երկարությամբ և 20-25սմ լայնությամբ երկուական տուֆե սալերից, որոնք հիմքում միմյանցից ունեն մոտ 0,5մ հեռավորություն: Չնայած հակվածությանը, վերին մասում դրանք չեն միանում և ամրացված են եղել մանր քարերով ու կավով: Մրա մեջ հայտնաբերված մոխրի չնչին քանակությունը կասկածի տակ է դնում կառույցի օջախ, կամ կրակարան լինելը: Այն իր ձևով կրկնում է առաջին շերտից հայտնաբերված կրաքարե կուռքին³ ու եռանկյունաձև ձիթաճրագների (տախտակ 1, նկ. 12) և նույնպես կարող էր պաշտամունքային նշանակություն ունենալ:

Նկ. 4

Ըստ հայտնաբերված նյութերի՝ բնակավայրը կարճ ժամանակում սկսել է նոր վերելք ապրել: Թափ է առել է կառուցապատման նոր շրջան, որը բնորոշվում է երկրորդ շրջանի որոշ կառույցների ընդարձակմամբ և նախկին կառույցների առանցքից մոտ 45° շեղված առանցքով նոր կառույցների շինարարությամբ: Քանի որ երկրորդ և երրորդ շինարարական շրջանները շերտագրական առումով հստակ չեն տարանջատվում, ապա դրանց ժամանակագրական հաջորդականությունը հնարավոր է դիտարկել միայն շինարարական հորիզոնների, վերակառուցումների և տարբեր խորություններից հայտնաբերված նյութերի համալիր բաղդատմամբ: Խնդիրը բարդացնում է այն հանգամանքը, որ երրորդ վերին շերտը տեղամասի տարբեր հատվածներում ունի 0-0,5մ հզորություն և դուրս է գալիս մակերես: Երրորդ շերտը խիստ խաթարվել է հողաբարելավման աշխատանքների և պեղված հատվածում կատարված բավականին խիտ քաղումների պատճառով:

Примечание [B1]:
Примечание [B2]:

² Հ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն, նույն տեղում, նկ.1:
³ Հ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն, նույն տեղում, նկ.9:

Երկրորդ և երրորդ շերտերից պահպանվել են մի քանի սալարկված սենյակներ, սակայն որևէ տան ամբողջական պատկեր դեռևս չկա: Փոխվում է սալահատակների ձևը՝ երկայնակի պատերին հարող սալահատակները ուղիղ անկյամբ շարունակվում են նաև կից պատերից մեկի երկայնքով կամ մի քանի վերակառուցումների արդյունքում սալարկվում է ամբողջ հատակը:

նկ. 4

Սալահատակների եզրային քարերի շարքը դառնում է սալահատակի ընդհանուր մակերեսից ավելի բարձր: Հանդես են գալիս ճարտարապետական նոր մանրամասներ, որոնցից են՝ քառակուսի, վրան ավելի փոքր նույնատիպ բարձր ունեցող և խորանարդաձև, վերևում շրջանագիծ ստանալու նրպատակով վերին անկյունները

կոպտորեն տաշված խարիխիները: Փոխվում են նաև պարենային ամբարների շարվածքների ձևերը: Խոշոր և միջին քարերով շարված կեղծ թաղով ամբարներին փոխարինում են մանր՝ բոնցքաչափ և փոքր-ինչ մեծ քարերից շարված առանց կեղծ թաղի ամբարները: Մրանք ևս խնամքով սվաղված են կափով և դուս են գալիս համարյա մակերես:

Երկրորդ շրջանում կառուցված և հետագայում վերակառուցմամբ ընդարձակված շինության ակնառու օրինակ է պեղավայրի կենտրոնական մասում, g-ի 9-10 քառակուսիներում գտնվող 12,5մ երկարությամբ և 6մ լայնությամբ սրահը⁴: Մրահի արևմտյան պատի երկայնքով քարաշար նստարան կա, որին հարում է 11,5մ երկարությամբ և 2,2մ լայնությամբ սալահատակը: Սալահատակը ուղիղ անկյամբ և արդեն 2,4մ լայնությամբ շարունակվում է կից՝ հյուսիսային պատի երկայնքով: Հյուսիսային պատից 4,8մ հեռավորությամբ երկայնակի առանցքով, սալահատակին կից դրված է սև տուֆից պատրաստված, 0,5մx0,5մ ներքնասալով և 0,48մ տորի տրամագծով տորաձև խարիխ: Այս սրահում հայտնաբերվեցին արդեն մեր թվարկության 2-4-րդ դարերում կատարված 17 սալարկղային դամբարաններ, որոնց կառուցման ժամանակ, հնարավոր է, մյուս խարիխները կորսվել են:

Ինչպես տեսնում ենք, երկրորդ շրջանում նույնպես միջայունային 1,6մ, և 2,4մ, կամ դրանց մի քանի պատիկը կազմող թռիչքի չափը պահպանվում է:

Այս սրահի արևմտյան պատի ներքին շարքը պատկանում է առաջին շրջանին, իսկ նույն պատի արտաքին շարքը և արևելյան պատը կառուցված են հորհեհից հետո: Մրահը հյուսիսային և հարավային կողմերում հաղորդակցվում է նույն առանցքով շարունակվող այլ կառույցների հետ: Հարավային կողմում հստակ տեսանելի են առաջին և երկրորդ շինարարական հորիզոնները և երրորդ շրջանում կատարված վերակառուցումը: Հյուսիսային սենյակն աղեն երրորդ շրջանում կառուցված շինություն է, քանի որ սրահի հյուսիսային պատը դրված է արդեն երկրորդ շրջանին բնորոշ, բոնցքաչափ քարերով կառուցված ամբարի վրա, որի հատակը համապատասխանում է առաջին շրջանի հատակներին, իսկ բերանը պետք է բացվեր մակերեսին մտա:

Երրորդ շրջանի արդեն մոտ 45° աստիճան շեղված առանցքով կառույցներ են պեղավայրի հարավային կողմում գտնվող k-ի 11-12 քառակուսիների ու f-g 6 քառակուսիների սենյակները: Առանձնապես հետաքրքիր է երկրորդ կառույցը: Այն ունի մոտ 10մ երկարություն և մոտ 5,5մ լայնություն: Մրահի արևելյան պատի երկայնքով կառուցված է մոտ 0,8մ լայնությամբ քարաշար նստարան: Սենյակի հատակն ամբողջությամբ սալարկված է: Սալահատակը ծեփված էր կավի 5-7սմ տա-

⁴Տե՛ս. ծան. 3:

փանված շերտով: Կավի շերտը հեռացնելուց հետո ակնառու դարձան սպիտակի վերակառուցման հետքերը: Սկզբնական շրջանում սալարկված է եղել սրահի միայն արևելյան կեսը, հետագայում սալարկվել է ամբողջ սրահը: Սրահի հյուսիսային պատի մեջ, հյուսիս-արևմտյան անկյունում եղել է անցում դեպի մոնումենտալ համալիրի արևմտյան կողմում կառուցված գոմը: Սրահի սպահաստակի մեջ իրենց բարձրությամբ և քառակուսի ձևով առանձնանում են չորս սալաքարեր, որոնք ծառայել են որպես սյունների խարխախներ: Երկայնակի առանցքով հյուսիսային և հարավային պատերից խարխախների հեռավորությունը 3,2մ է, միմյանցից՝ 3,4մ: Լայնակի առանցքով՝ 1,65մ-2,1մ-1,65մ: Սյուների ոչ հավասարաչափ տեղաբաշխումը սրահի կենտրոնական մասում հուշում է, որ այստեղ կարող էր հազարաչեն ծածկ լինել: Երբորդ շինարարական շրջանում ևս պահպանվում է նախորդ շինարարական հորիզոններից մեզ հայտնի մոտ 1,6մ և 2,4մ միջսյունային թռիչքը, որի հիմքում կարող էր 0,8 մետրին մոտ մոդուլ լինել: Այս չափը մոտ է փիլիսոփայական կամ եգիպտական համակարգի՝ 1 քայլ = 6 ոտ = 1,575մ (1,59մ),⁵ 6 կամ 3 ոտ չափին:

Ակնառու է մոնումենտալ կառույցի սյունազարդ դահլիճի և մնացած շարքային կառույցների մոդուլների տարբերությունը:

Բնակավայրի շերտագրական և շինարարական հորիզոնների դիտարկման արդյունքների համադրումը տարբեր շերտերից հայտնաբերված հատակ քվադրվող նյութերի հետ թույլ է տալիս քվադրել նաև ճարտարապետական կառույցները և վերականգնել բնակավայրի այս հատվածի հիմնման, զարգացման և անկման փուլերը:

Խճողի չունենալով ներկայացնել խեցեղենի բոլոր տեսակներն ու առանձնահատկությունները, քվադրման նպատակով հողվածում կանդորադառնա՞նք դրանցից միայն մի քանիսին:

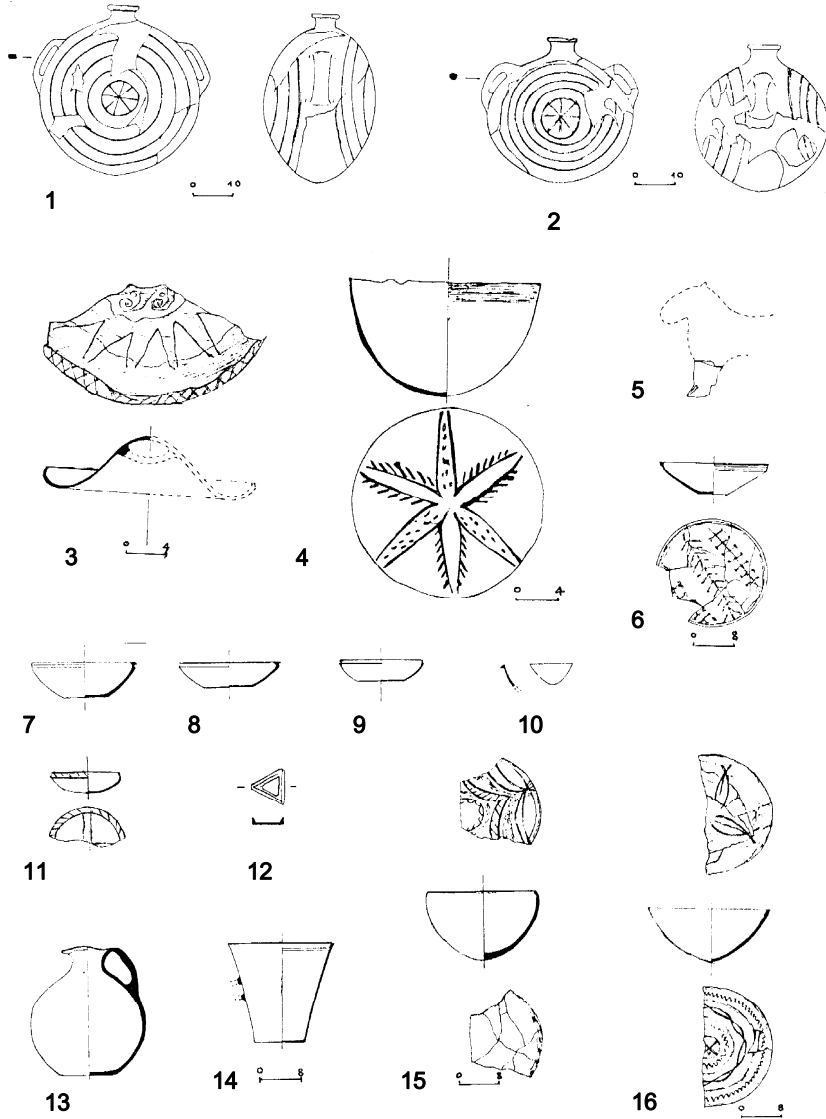
Առաջին՝ ստորին շերտի խցեղենը հանդես է գալիս կտրուկ կամ սահուն ռելիեֆային անցումով քաս-փիլիստերով և ըմպանակներով, տափակ նստուկով աստիճանաբար լայնացող իրանով, հարթ, հորիզոնական կամ մերս հակված շուրթով քասերով և պնակներով, (տախտակ 1, նկ 7,8) փոքր խորությամբ, փոված շուրթի եզրը փոքր-ինչ ցած կախված ափսեներով, հարթ նստուկով, ուռուցիկ իրանով, կարճ վզով, երեքուկան և շուրթով, ուսից շուրթին միացող կանթ ունեցող կժերով (տախտակ 1, նկ 13) և այլն: Առաջին շերտի գունազարդ խեցեղենի մեջ մեծ թիվ են կազմում կիսագնդաձև ու կիսաձվաձև քասերը, ըմպանակները, տափաշները, տարբեր ձևի քասերը, ափսեները: Կիսագնդաձև քասերի մեջ գերակշռում են ցածր և փոված ձև ունեցողները, որոնց դեղին ներկված արտաքին կողմը զարդանախշված է սևով և կարմրով հաջորդաբար արված զիգզագներով, ծաղկաշղթաներով և այլ նախշերով (տախտակ 1, նկ 16): Որպես կանոն՝ նման ձև և զարդանախշ ունեցող քասերի ստորին մասը ավարտվում է օղակի մեջ վերցված խաչի պատկերով: Ներսի կողմում, այսօրինակ քասերը փոքր-ինչ ուռուցիկ շուրթի տակ ակոսագոտի ունեն: Թասերի ներսի աստաղը ներկված է մուգ կարմիր գույնով, որի վրա սևով արված են բուսական կամ երկրաչափական բնույթի նախշեր: Այս քասերի արտաքին ճոխ զարդանախշումը, և հատկապես կոնաձև նստուկի վրա եղած խաչի պատկերը, որը թասը ուղիղ դիրքով դնելու կամ ձեռքի մեջ պահելու դեպքում տեսանելի չէ, ցույց են տալիս, որ դրանք սովորաբար դրվել են բերանքսիվայր:

Առաջին շերտի գունազարդ խեցեղենի առանձին խումբ են տափաշները: Այս շերտի տափաշներին հատուկ են համեմատաբար տափակ ձևը և կտրվածքում ուղղանկյունաձև կանթերը (տախտակ 1, նկ 1): Մրանք որպես կանոն ունեն բաց գույնի անզորով պատված մակերեսին կարմիրով կամ այլ գույնով արված համակենտրոն շրջանագծերի տեսքով զարդանախշ, որի կենտրոնում քառաթև խաչի կամ բազմաթև աստղի պատկեր է:

Գունազարդման մեջ տարբեր համադրությամբ օգտագործված են սև, շագանակագույն, կարմիր, դեղին և սպիտակ գույները: Կարմիր դաշտի վրա նախշազարդումը կատարված է սևով, դեղին դաշտի վրա՝ սև և կարմիր գույներով, բաց- շագանակագույնի վրա՝ մուգ կարմիր, սրճագույն և սպիտակ երանգներով: Բաց ամանների (փոքր

⁵ Ռ. Վ ա բ դ ա ն յ ա ն, Հայաստանի չափերն ու կշիռները, Երևան, 1989, էջ107:

թասեր, ափսեներ և այլն) փայլեցված աստառի վրա, կենտրոնում պատկերված են սև եզրագիծ ունեցող կարմիր կամ բաց-շագանակագույն խաչեր, որոնց թևերը շարունակվում են մինչև շուրթը: Եթե անոթների հիմնական զարդանախշումը կատարվել է ներքին կողմում, ապա արտաքին կողմում բավարարվել են միայն շուրթի մասի ժապավենաձև գունազարդմամբ, որի վրա այլ գույնով արվել են պարզ, կրկնվող զարդանախշեր՝ թեք գծեր, եռանկյունիներ և այլն (տախտակ 1, նկ 11):

Տախտակ 1

Չարդանտիվները (երկրաչափական տարբեր պատկերներ, բուսանախշեր, զիզգագ և այլքաձև, հաճախ բեկբեկվող գծեր, ծաղկաշրթաներ և այլն) իրենց կոմպոզիցիոն լուծումներով համապատասխանեցվել են ամանների ձևերին, և դրանց ընտրության մեջ կա որոշակի օրինաչափություն:

Առաջին շերտի անոթների բազմերանգ զարդանախշումը հիմնականում կատարված է անփույթ, գծերն ունեն տարբեր հաստություն, զիզգագներն անհամաչափ են և այլն: Առաջին շերտի խեցեղենի թվարկված յուրահատկությունները բնորոշ են Հայաստանի մ.թ.ա. 1-ին դարի խեցեղենին⁶ և թույլ են տալիս առաջին շերտը և առաջին շինարարական հորիզոնը թվագրել մ.թ.ա. 1-ին դարի սկզբով և առաջին կեսով:

Երկրորդ շերտից, որը համապատասխանում է հրդեհին հաջորդող կառուցապատման շրջանին, հայտնաբերված խեցեղենի մեջ դիտվում են ձևերի և գունազարդման փոփոխություններ: Կիսագնդաձև և կիսաձվաձև թասերը դառնում են ավելի հավաք: Արտաքին բազմերանգ գունազարդումը իր տեղը զիջում է միայն շուրթի մասում արված կարմիր ժապավենին: Թասերի ներսի աստառը հիմնականում գունազարդված է մուգ կարմիրով, որի վրա զարդանախշումը կատարվում է միայն սև գույնով (տախտակ 1, նկ 4): Ավելանում է չմերկված աստառի վրա պարզ և անփույթ զարդանախշ ունեցող անոթների թիվը (տախտակ 1, նկ 6,15): Սրանց կողքին մեծ թիվ են կազմում մակ առանց նախշազարդման, ամբողջությամբ կամ միայն շուրթի մասում բաց-կարմրով ներկված անոթները: Նման գունազարդում ունեն նախորդ շերտում չհանդիպող, տափակ նստուկով, ուղղագիծ լայնացող իրանից ցածր, դեպի ուղղահայաց կողը ռելիեֆային անցումով պնակները (տախտակ 1, նկ 9): Տափաշները դառնում են հաստապատ և ավելի ուռուցիկ: Տափաշների կտրվածքում ուղղանկյունաձև, տափակ կանթերը փոխարինվում են կլորավուն կանթերով: Համակենտրոն շրջանագծերը դառնում են ավելի հաստ և անփույթ արված (տախտակ 1, նկ 2): Այս երևույթները բնորոշ են Հայաստանի հելլենիստական ժամանակաշրջանի բոլոր հուշարձանների խեցեղենին,⁷ և դրանց համընդուն թույլ է տալիս հրդեհին հաջորդող շերտն ու կառուցապատման երկրորդ շրջանը թվագրել մ.թ.ա. 1-ին դարի երկրորդ կեսով և վերջով:

Երրորդ շերտից, որը համապատասխանում է շինարարական երկրորդ շրջանի շինությունների վերակառուցված հատվածներին և 45° շեղված առանցքով շինություններին, հայտնաբերված խեցեղենի մեջ դիտվում են ձևերի փոփոխություն ու նոր ձևերի առաջացում: Գունազարդ խեցեղենը դառնում է հազվադեպ, տափաշների բեկորների մեջ ի հայտ են գալիս կարկատանի անցքերով բազմաթիվ բեկորներ, ինչը խոսում է դրանց արտադրության միջանկյուն մասին: Շատանում են օղակաձև ոտքով անոթները և այլն: Ավելի վաղ շերտերում չհանդիպող խեցեղենի նոր տեսակներից են հարթ նստուկից դեպի պսակը ուղղագիծ լայնացող սևափայլ, մեծ գավաթը, որի իրանի միջին մասում ունեցել է տափակ ժապավենաձև կանթ, իսկ ներսի կողմում, շուրթից փոքր ինչ ներքև, ունի ակոսագոտի և այլն (տախտակ 1, նկ 14)⁸:

Երրորդ շերտի նյութերն, ըստ Հայաստանի և Անդրկովկասի համաժամանակյա հուշարձանների համանման նյութերի թվագրման, վերաբերում են մ.թ. 1-ին դարին⁹: Նույն թվագրումն ունի նաև ներմուծված, հռոմեական ծագում ունեցող կարմիր լաքապատ գավաթը:¹⁰ (տախտակ 1, նկ 10):

Բնակավայրի պեղված հատվածում կյանքը զոյատևել է մ.թ.ա. 1-ին դարի սկզբից մ.թ. 1-ին դարի վերջը: Մ.թ.ա. 1-ին դարի սկզբներին այստեղ կառուցվում է այլուսագարդ, մեծ մոնումենտալ համալիր, որն ամենայն հավանականությամբ գալիս է փոխարինելու 2-րդ տեղամասի մ.թ.ա. 5-2-դարերի պալատական շենքին: Մ.թ.ա. 1-ին դարի կեսերին բնակավայրում տեղի է ունենում մեծ հրդեհ, որից հետո կյանքը կարճ

⁶ Ժ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն, *Արտաշատ II, Երևան, 1981, էջ 100*:

⁷ Ժ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն, *նույն տեղում, էջ 121-123*:

⁸ *Նման գավաթների բեկորներ կան անտիկ Շիրակավանի մ.թ. 1-ին դարի շերտից: Նյութերը հրատարակված չեն, տրամադրել է Ֆ. Տեր-Մարտիրոսովը, ինչի համար շնորհակալ ենք:*

⁹ Գ. Թ օ ր ա ռ յ ա ն, *Культура древней Армении, Ереван, 1988, стр.179-181*.

¹⁰ *Marie-Hélène et Jacques Santrot, Céramiques communes Gallo-Romaines d'Aquitaine, Paris 1979, forme 105*.

Ժամանակով ընդհատվում է: Մ.թ.ա. 1-ին դարի կեսերից բնակավայրը նոր վերելք է ապրում: Չնայած մոնումենտալ համալիրը չի վերականգնվում, սակայն հրդեհից անմիջապես հետո կառուցված որոշ համալիրներ նկատելի կերպով ընդարձակվում են, փոքր ինչ այլ առանցքով կառուցվում են նոր շինություններ: Մ.թ. 1-ին դարի սկզբներից բնակավայրը սկսվում է անկում ապրել:

Բենիամինի դաստակերտի հելլենիստական ժամանակաշրջանի կառույցների ճարտարապետության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մ.թ.ա. 1-ին դարում Հայաստանում կառուցվում էին եռանավ սյունազարդ դահլիճներ: Մոտ մեկ ու կես դար շարունակվող կառուցապատման գործընթացի փուլային դիտարկման արդյունքում բացահայտվում են տարբեր գործառնության շենքերի հատակագծման սկզբունքների, շինարարական տեխնիկայի, ճարտարապետական մանրամասների զարգացման և ձևափոխման բազմաթիվ հարցեր: Ակնառու է, որ մ.թ.ա. 1-ին-մ.թ. 1-ին դարերում շենքերի հատակագծման հիմքում ընկած են չափաբանական որոշակի մոդուլներ, որոնք մոնումենտալ և շարքային կառույցների համար տարբեր են եղել:

АРХИТЕКТУРА ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА АНТИЧНОГО БЕНИАМИНА (часть II)

----*Резюме* ----

----*А. Хачатрян*----

В половине I века до н.э. в поселении происходит вольшой пожар, в результате которого уничтожаются монументальный комплекс с колонным залом, жилые и хозяйственные строения. После короткого перерыва жизнь в поселении возобновляется и начинается новый подъем, который продолжается до половины I века н.э.

По материалам раскопок установлено, что в основе планировки дворцовых и рядовых сооружений лежали две различные модули, которые соответствуют маршруту колон.

Сопоставление изменений в планировке, в строительной технике и в архитектурных деталях разных периодов дает картину принципов развития архитектуры и строительного дела античной Армении.